

Saulius AMBRAZAS

Lietuvių kalbos institutas

VEDINIŲ SU PRIESAGA *-mo- RAIDA

1. Lietuvių kalboje nuo pat raštijos pradžios paplitę šie vardažodiniai būdvardžiai su *-i-mo-: *ařtimas* / *artimas* (-à) (: *ařtas* (-à), *artùs* (-ì) ‘artimas’, *artì*), *svėtimas* (-à) (: *svėčias* / *svetÿs*, plg. ŽD 209; Tr ub a č e v 1959, 143; Karaciejus 1986, 67), *tólimas* (-à) (: *tólas* (-a), *tolùs* (-ì) ‘tolimas’, *tolì*).

Dabartinėje bendrinėje kalboje vartojamas ir *grėtimas* (-à) (: *grėtas* (-à) ‘esantis šalia, greta’, *gretà*). Mažosios Lietuvos raštams (nuo pat XVI a.) buvo būdingas *túlimas* (-à) ‘dažnas, įvairus’ (: *túlas* (-a), plg. ŽD 209; Rosinas 2001, 12t.; o dėl *túlas* (-a) kilmės žr. dar S. Ambrazas 2006, 15t.). Kiek retesnis *vėlimas* (-à) ‘vėlyvas, vėlai ateinantis’ J. Jabl(Kp); Rtr; BŽ 163; Š; NdŽ (LKŽ XVIII 630) : *vėlas* (-à), *vėlùs* (-ì).

Trys iš čia minėtų vedinių turi variantų su *-ī-mo-: *ařtymas* / *arťymas* (-à) (LKŽ I² 319), *gretÿmas* (-à) (LKŽ III 568), *tólymas* (-à) (LKŽ XVI 495).

1. 1. Tokio tipo būdvardžių su *-ī-mo- randama ir latvių tarmėse, plg. lie. *tólymas* ir la. dial. *tuól'eims* ~ *tālīms* ‘tolimas’ (LVG 332).

Prūsų kalboje būta vardažodinių būdvardžių su *-i-mo-. Remiantis *stesmu Auckt-imm-ien* (den Obersten) III 91₂₅ ir *auckt-imm-iskū* (Obrigkeyt) III 89₂₀, rekonstruojamas vedinys **aukt-imas* ‘aukštas(is)’ (plg. lie. *áukštas*), iš *ku-desn-ammi* II 15₂, *ko-desn-imma* (so offt) I 15₂₋₅ – **dezn-imas* ‘dažnas(is)’ (plg. lie. *dāžnas*), iš *ku-ilg-imai* (lebenslang) III 105₂₂ – **ilgimas* ‘ilgas(is)’ (plg. lie. *ilgas*, žr. SV 47; PKEŽ I 114tt.; II 290t., 294; PKIG 29).

Šio tipo būdvardžius darybos požiūriu galbūt galima lyginti ir su tokiais sen. indų vediniais kaip *agr-ímá-* ‘pirmasis, priešakyje esantis’ : *ágra-* ‘smaigalys, priekis, priešakys; pradžia; aukščiausias; pirmas’ (Wackernagel, Debrunner 1954, 353tt. ir lit.).

1. 2. Baltų kalbose egzistavo vardažodinių būdvardžių ir su kitaip išplėsta priesaga *-mo-.

Prūsų kalboje, be minėto priesagos *-i-mo- vedinio *aukt-imas (žr. 1. 1), spėjama buvus analogišką būdvardį su *-u-mo- *aukt-umas 'aukštas(is)', plg. asmenvardį *Auctume* (PKEŽ I 116; PKIG 29).

Priesagą *-u-mo- kai kas (plg. Schmalstieg 1974, 97; Smoczyński 2000, 118) bando išvelgti ir prūsų būdvardyje *tickr-ōmai* 'tikri, teisūs' (gerecht) III 838, plg. lie. *tikras*, pr. *tickars* (rechter) III 17₉. Čia reikia turėti omenyje, kad trumpuosius balsius *i* ir *u* prūsai kaip ir žemaičiai galėjo būti išvertę į *ę* ir *o* (žr. Girdenis, Mažiulis 2000).

Tačiau šį prūsų būdvardį galima būtų ir toliau tradiciškai skaityti (plg. SV 28, 48; Stang 1966, 48; Skardžius 1998, 977; S. Ambrazas 2004, 53, 14 išn.) ir išvelgti čia priesagą *-ō-mo-, plg. baltų būdvardžius su *-ō-to-, ypatybių bei kuopiniais pavadinimais einančius daiktavardžius su *-ō-men-. Dar kitaip pr. *tickrōmai* darybą aiškina Vytautas Mažiulis (PKIG 29).

Būdvardinę išvestinę priesagą *-o-mo- turi lietuvių ypatybės turėtojo pavadinimas *ařd-amas* 'laivo stiebo skersinis, prie kurio rišamos burės' N; Ns 1832, 2; Klvd 32; Stngž 81 (LKŽ I² 292) : *ařdas*, plg. dar panašios darybos lietuvių vietovardžius *Dot-amaĩ*, *Gařd-amas* (ŽD 207), vandenvardžius *Aũl-amas*, *Gãst-amas*, *Tãr-amas* (Vanagas 1970, 90), taip pat atitinkamus prūsų asmenvardžius, pvz.: *Gedd-am*, *Sten-am*, *Thor-am* (SV 48).

Šiame kontekste minėtini ir prūsų asmenvardžiai su -ai-m-/-ei-m-, pvz.: *Thol-ayme*, *Cand-eym* (SV 48).

1. 3. Būdvardinės kilmės gali būti iš preverbo *př (galbūt išriedėjusio iš vardažodžio, turėjusio reikšmę 'priekinė dalis, pusė', plg. Blažek 1999, 156; Kabašinskaitė, Klingenschmitt 2004, 91) su grynąja priesaga *-mo- padarytas senas lietuvių skaitvardis *pĩrmas*, atitinkantis la. *pĩrmais*, pr. *pĩrmas* (erster) I 5₂, plg. dar s. ang. *forma*, s. saks. *formo* 'pirmas' (LEW 597t.; Porzig 1954, 145; Čemodanov 1962, 74; Stang 1966, 292; Anttila 1969, 82, 163; Polomé 1972, 57; Ind. 843; Smoczyński 2001, 164).

Jo pirminė reikšmė galėjo būti ‘priešakinis, pats priešakiausias’ (Zinkevičius 1981, 65), plg. panašios darybos germanų būdvardį **fra-ma-* ‘geras, sumanus’, atitinkantį gr. πρῶ-μος ‘pirmasis; vadas’ (Bammesberger 1990, 245).

Pažymėtina ir tai, kad Kazimieras Būga (1959, 302), Pranas Skardžius (ŽD 75, 236) lietuvių daiktavardį *prie-m-enė* veda iš baltų **-mo-* būdvardžio **prei-ma-* ‘priekinis’, plg. air. *riam* ‘prieš tai, anksčiau’. Tiesa, Ericas P. Hampas (1970) aptariamame lietuviškame žodyje linkęs įžvelgti priesagą **-m(e)n-*. Tačiau pastaroji hipotezė kelia abejonių (plg. Skardžius 1998, 860t.).

Be to, iš prūsų prievieksmio **panzdau* ‘paskui’ su priesaga **-mo-* padarytas būdvardis **panzdau-ma-* ‘paskutinis’, plg. *pansdaumannien* (letzten) III 61₁₀, *pansadaumannien* (letzten) III 39₁₃, *en pansdamonnien* (zu letzt) III 57₈₋₉ (SV 47; PKEŽ III 219; PKIG 29).

Slavų kalbose lie. *pìr-mas* atitikmuo **pbr-vb* ‘pirmas’ turi kitą priesagą **-uo*¹. Tokia daryba irgi senoviška, plg. s. i. *púrva-*, av. *paurva-*, toch. B *pärwešše*, alb. *párë* (Porzig 1954, 186; Mayrhofer 1992, 157; Kabašinskaitė, Klingenschmitt 2004, 91t. ir lit.).

Apskritai žodžiai, turintys reikšmes ‘vienas’, ‘pirmas’, ide. kalbose įvairuoja ir savo semantika išsiskiria iš kitų skaitvardžių būrio (plg. Ind. 842tt.; Anttila 1989, 366tt.; Blažek 1999; Toporov 2001).

1. 4. Baltų kalbose būta ir kitų dviejų kelintinių skaitvardžių, kuriuose irgi išskiriama priesaga **-mo-*, plg.: a) s. lie. *āšmas*, pr. *asmus* I 5₂₀; II 5₂₀; III 33₁₄, la. *asm-īte* ‘toks žemės matas’ ir s. bažn. sl. *osmъ*, s. i. *aštamá-*, av. *aštama-*, s. air. *ochtmad*, lo. *octimus* ‘aštuntas’; b) s. lie. *sēkmas*, pr. *sepmas* I 5₁₈, *septmas* II 5₁₈; III 33₄ ir s. bažn. sl. *sedmъ*, s. i. *saptamá-*, gr. ἑβδομος, s. air. *sechtmad*, lo. *septimus* ‘septintas’ (Zemėny 1969, 110t.; Stang 1966, 283t.; PJ A-D 129tt.; PKEŽ I 103; III 102; Blažek 1999, 246tt., 263tt. ir lit.).

Lietuvių ir latvių kalbose vėliau juos pakeitė atitinkami **-to-* vediniai: a) lie. *aštuñtas* (tarmėse yra ir jo variantas *aštuõntas* / *aštuõntas*,

¹ Dėl **-uo* ryšių su kitomis priesagomis žr. dar Otkupščikov 1967, 215tt.; Schmid 1970; Petit 2004, 185tt.

žr. LKA III 146, žemėl. 141), la. *astuôtais* ‘aštuntas’; b) lie. *septiñtas*, la. *septîtais* ‘septintas’ (LVG 499t.; Zinkevičius 1981, 66).

1. 5. Skaitvardžių *ãšmas*, *sẽkmas* ir jų giminaičių kilmė gerokai skiriasi nuo kitų *-mo- vedinių. Forma *septmo- ‘septintas’ (iš kurios išriedėjo s. lie. *sẽkmas*), manoma, ide. prokalbėje padaryta iš kiekinio skaitvardžio *septm̥ ‘septyni’ (plg. lo. *septem*, s. i. *saptá* ‘septyni’ ir lo. *septimus*, s. i. *saptamá-* ‘septintas’) su darybos galūne *-o-. Su pastarąja, matyt, anuomet buvo daroma dauguma kelintinių skaitvardžių (plačiau žr. Szemerényi 1960; 1985, 34tt.; Schmid 1992 ir lit.).

Tačiau gana greitai ide. dialektuose šio darybos tipo struktūrą neatpažįstamai pakeitė skaitvardžiams labai būdingi įvairūs analogijos sąlygojami procesai (plg. dar Bonfante 1977, 3tt.). Formoje *septmo- anksti imta išvelgti nebe darybos galūnę *-o-, bet priesagą *-mo-. Pagal jos pavyzdį su *-mo- padarytas ir s. lie. *ãšmas* prototipas. Pirmykštį indoeuropietiškąjį pastarojo kelintinio skaitvardžio pavidalą galbūt iš dalies atspindi gr. ὀγδοος, lo. *octāvus* ‘aštuntas’ (Stang 1966, 283; Blažek 1999, 265tt.).

1. 6. Kai kurie tyrėjai (plg. Burrow 1955, 172tt.) *septmo- (: *septm̥) ir panašios prigimties formose su *-m- (plg. dar s. i. *yugám* ‘jungas’ ir *yugmá-* ‘sujungtas, suporuotas’, *mádhiam* ‘viduryš’ ir *madhiamá-* ‘esantis viduryje’ ir pan.), kurių dalis (kaip ir atitinkami vediniai su *-n-, *-l-, *-r-, *-i-) galbūt pakliūdavo į heteroklitiniam linksniavimui būdingas kaitų eiles (plg. Bader 1974), ieško ir pačios priesagos *-mo- istorinių šaknų.

Tačiau veikiausiai vėlyvojoje ide. prokalbėje *-mo- funkcionavo jau kaip savarankiškas darybos formantas. Su juo jau anuomet buvo daromi būdvardžiai ne tik iš vardažodžių, bet ir iš veiksmažodžių (plg. Pisani 1961, 122; Haudry 1979, 52). Apskritai veiksmažodinių būdvardžių, žyminčių iš veiksmų (resp. būsenų) ar rezultatų (resp. objektų) kylančias ypatybes, ir vardažodinių būdvardžių, žyminčių atributines ypatybes, daryba labai panaši (plg. S. Ambrazas 2005, 12tt.; 2006, 28).

2. Lietuvių kalboje išlikę keli veiksmažodiniai būdvardžiai su *-mas* (*-a*). Antai iš Gargždų užrašytas vedinys *āpsukmas* (*-a*) ‘apsukui siuvas’ (: *apsukti*). Kiek plačiau tarmėse vartojamirieveiksmiai *apsukmai* Grg; Šts; Up; Krsn, *āpsukmu* ‘apsukant’ J; Grg; Als (LKŽ I² 268).

Antano Juškos žodyne užfiksuotas ir *pliūkšmas* (*-à*) ‘supliuškęs, ne-standus’ (LKŽ X 255) : *pliūkšti*.

Tarminis būdvardis *keřmas* (*-à*) ‘netikęs’ Dglš; Bd (LKŽ V 611) gali būti padarytas iš veiksmažodžio *kėrti* ‘knotis, luptis, atšokti, atkristi, atvėpti’, o *meľmas* (*-à*) ‘blyškus, pablyškęs’ Mšg (LKŽ VII 1036) – iš Vytauto Mažiulio (PKEŽ III 123–125) rekonstruoto veiksmažodžio **mel-/mēl-* ‘(išsi)tepti, patamsėti’ (plg. lie. *mėlas* ‘mėlynas’, la. *mēlns* ‘juodas’, gr. μέλᾶς ‘juodas’, s. i. *málam* ‘purvas, nešvarumai’, go. *mēljan* ‘rašyti’ ir kt., žr. IEW 720t.).

2. 1. Jonas Bretkūnas *Biblijos* vertime pavartojo būdvardį *sumišmas* ‘sumišęs, mišrus’ (: *sumišti*), pvz.: *Ir eiaa fu ieis drauge daug Sumifschmu Szmaniu ir Awiu bey Galwii* BB 2 Moz 12,38, plg. darrieveiksmį *sumišmai* ‘sumišai’, pvz.: *Leddai ir Vgnis fumifschmai teip baipei ateya* BB 2 Moz 9,24; *Tadda buwa pafmaugiami fumifschmai iauni bei fenii* BB 2 Mak 5,13; *pabaige fwieto fumifschmai* || *bus kruwoie bei geri bei pikti* BP I 208_{11–12}.

XVII a. rankraštiniam Mažosios Lietuvos žodyne *Clavis Germanico-Lithvana* randame vedinį *kilmas* (*-a*) ‘aukštas’ (: *kilti, kėlti*), pvz.: *Sedinti ant kylmos* /: *aukštôs* :/ *Krafês* C I 589; *Kilmos Akis, palbywas Liežuwis* C I 631.

Mikalojaus Daukšos *Postilėje* greta dažno būdvardžio *laimus* (*-i*) ‘laimingas’ (vartojamo ir dabartinėse tarmėse, žr. LKŽ VII 57), atrodo, užfiksuotas ir senesnis o kamieno jo variantas *laimas* (*-a*): *turime sawá vž ilga ir láima giwâta kurîii ßimta mêtų pateks* DP 579₄₉.

Jis siejamas su pr. *etnīstis-laims* ‘malonės turtingas’ (gnadenreich) III 63₁ ir lietuvių veiksmažodžiu *léisti*, kuris, be kita ko, turi reikšmę ‘skirti, lemti’ (PKEŽ III 24). Be to, vedinys *laimas* lietuvių bei prūsų kalbose vartojamas ir daiktavardžio pozicijoje (žr. 3. 6).

2. 2. Priesagos *-mas* (*-a*) variantą *-mus* (*-i*) turi ne tik minėtasis *laimus* (*-i*), bet ir keli kiti veiksmažodiniai būdvardžiai.

Žodyne *Clavis Germanico-Lithvana* greta būdvardžio *kilmas* (-a) (žr. 2. 1) randame ir *u* kamieno variantą *kilmus* (-i): *Erhabener. Kilmus, -aus. M. -mi, -môs F.* (C I 589).

Knygoje *Nobažnystės* pavartotas būdvardis *dermus* ‘darnus’ (: *derėti*), pvz.: ***Dermiays*** *balfays tardam Amen* KN 38₇, plg. dar Merkelio Petkevičiaus *Katekizme* (PK 81₃) užfiksuotą atitinkamąrieveiksmį *dermiai* ‘darniai, sutartinai’ (K r u o p a s 1998, 111).

Daukšos *Postilėje* randame vedinį *aimus* ‘geras (ceľny)’: *βitié kurie buwo aimesneis ir pirmefneis tarp’ Apâštau* DP 593₁₀.

Čia minėtinas ir atitinkamasrieveiksmis *aimiaus* ‘labiau (owszem)’: *iu bažnîczia neęst’ nauia: bet’ se=||nêusia / ir áimieus anóii kuria W. Chrif-tus fundáwoio* DP 88₃₂₋₃₃; *Tatáig dabár tiesos lôbiei / bût’ wîrefniu || ant’ dešimtiés miéstu / ir áimieus arba labiéus ant’ wifso túrto Wießpa=||tiés karalîfteie dagaus* DP 384₃₂₋₃₄ (plg. dar B ū g a 1961, 331; S k a r d ž i u s 1997, 121; K a b a š i n s k a i t ė 2000, 297).

Būdvardis *aimus* panašią reikšmę ‘šaunus, gražaus sudėjimo’ turėjo Simono Stanevičiaus, Simono Daukanto raštuose, o Jakobo Brodowskio žodyne jis užfiksuotas jau kitokia reikšme ‘sunkus’ (LKŽ I² 39).

Jis, kaip ir tarminis *eimùs* (-ì) ‘geras, jaunas, vikrus’ Rs; Skr; Jrb (LKŽ II² 1067), padarytas iš veiksmažodžio *eĩti* (plg. B ū g a 1961, 331; LEW 2).

Dabartinėje bendrinėje kalboje vartojamas būdvardis *įsakmùs* (-ì) (LKŽ IV 144) : *įsakýti*. Iš Mato Šalčiaus raštų žinomas *ūžmùs* (-ì) ‘smarkus, pašėlęs’ (LKŽ XVII 665) : *úžti*, plg. ir gerokai plačiau paplitusį atitinkamą *-mas* abstraktą *ūžmas* ‘ūžimas, trenksmas, bildesys; riksmas, šauksmas’ (LKŽ XVII 658t.). Darbėnuose užrašytas *svarmùs* (-ì) ‘sunkus’ (LKŽ XIV 277) : *sveĩti*.

2. 3. Apie čia aptariamo tipo būdvardžius gali byloti ir Kazio U l - v y d o (2000: 9, 19, 83, 163, 182, 195, 223tt., 242, 243, 244, 259, 261) aptartirieveiksmiai: *ánclaidmu, anslaidmu* ‘tyčia’; *apgrimu* ‘apskritai’; *ápžargmu* ‘apžergiant’; *įdũrmu, padũrmais, padurmai, pridũrmu, pridũr-mui / priduĩrmui / pridurmuĩ, priduĩrmiui, pridũrmai, pridũrmais* ‘įkandin; tuoju’; *kertmu* ‘pradalgę verčiant ant nenupjautų javų’, *iškertmu* ‘pradal-

gę verčiant į šalį nuo nupjautų javų; *pākraimu* ‘netvarkingai, padrikai’; *pāpjaumu*, *pāpjūmu*, *papjūmui* ‘nerišant, verčiant į šalį nuo nenupjautų javų’; *pavérmu*, *pavérmui*, *paveřmiui* ‘dygsnis po dygsnio, peršokant tarpus’; *pravérmu* ‘ne paeiliui, ne ištisai, tarpais praleidžiant’, plg. dar *pašlimai* ‘pasvirusiai’ (LKŽ IX 578).

2. 4. Grynoji priesaga *-mo- etimologiškai išvelgiama ir dabar jau darybiškai nebeskaidomuose būdvardžiuose *rái-mas* (-à) ‘raibas’, *šė-mas* / *šė-mas* (-à) ‘šviesiai melsvai pilkas’, *šir-mas* / *šiř-mas* (-à) ‘baltas ar pilkas su maišytais tamsiais plaukais, šyvas; žilstelėjęs, apyžilis’ (plg. ŽD 203; Specht 1944, 179, 248, 261; LEW 686, 972, 989; Hamp 1982).

Būdvardinės kilmės gali būti ir šie seni baltų vediniai:

a) **kai-ma-* / *kei-ma-* (plg. lie. *káimas* ir pr. *caimis* (dorf) E 797; lie. *kiēmas* ir la. *ciems* ‘sodyba, ūkis, kaimas’; dėl lie. *kiēmas* ir *káimas* santykio žr. Mažiulis 1960), atitinkantis germ. **heima-* ‘namai, kaimas’, iš dalies galbūt ir gr. *κώμη* ‘kaimas’ (plg. dar lie. *kuomija* ‘būstinė, vieta (apie vilką)’, *užsikuomyti* ‘paimti savo žinion, užgyventi’, žr. Karaliūnas 1987, 183), s. air. *cóim* ‘mielas, brangus’ (PJ I–K 151–154 ir lit.), padarytas su *-mo- iš ide. **k’ei-*, turėjusio reikšmę ‘gulėti’ (plg. Būga 1959, 254; IEW 539t.; PKEŽ III 76tt.; Bammesberger 1997) arba ‘skaidyti, skirstyti’ (Žulys 1993);

b) **kel-ma-*, plg. lie. *kélmās*, la. *çēlms*, pr. *kalmus* ‘kelmas’ (stock) E 633, taip pat s. ang. *helma* ‘irklo rankena’, s. v. a. *skalm* ‘laivas’, gr. *σκαλμός* ‘kuoleliai irklams įdėti, įkaba’, *σκάλη*, peilis, kardas, kinžalas : ide. **(s)kel-* ‘kirsti’ (IEW 932t.; LEW 237; Otkupščikov 1967, 249t.; PJ I–K 171tt. ir lit.); tiesa, Vytautas Mažiulis (PKEŽ II 90) mano, kad **kelmas* iš pradžių turėjęs veiksmo pavadinimo reikšmę ‘(at)kirtimas’ (apie tokio tipo vedinius žr. 3. 5).

Panašiai galėjo atsirasti ir lie. *atšlai-mas* ‘kiemas; klojimo asla; atšlaitė’ iš veiksmažodžio *šliėti* (plg. Morkūnas 1963).

2. 5. Išvestinę priesagą -s-mas (-a) turi nuo pat raštijos pradžios lietuvių kalboje plačiai vartojamas sėnas būdvardis *liñksmas* (-à) (atitinkantis la. *liksms* ‘linksmas’), praradęs darybos ryšį su pamatiniu veiksmažodžiu *liñkti* (plg. LEW 374; Bammesberger 1994).

Adalbertas Bezenbergeris (1877, 286) mini analogiškos darybos vedinį *grausmas* (-a) ‘rūstus, baisus’ (: *gráusti* ‘griaudėti, trenkti; šaukti; barti’) iš *Knygos Nobažnystės: prieß ghi graufmiaufiá* / || *Net ir wiriaufia* 50₅₋₆. Jis užrašytas ir vėliau Kaišiadorių apylinkėse: *Nerūstink man širdelės grausmais* žodeliais (LKŽ III 527)².

Konstantino Sirvydo žodynuose³ randame *u*-kamenį šio būdvardžio variantą *grausmus*: pirmajame žodyne (39) – reikšme ‘grasinantis, nuodraudus’ kaip le. *grozny* (lo. *mināx*) atitikmenį (SSŽ 106), o antrajame žodyne *Dictionarium trium lingvarum* (SD³ 259) – reikšme ‘rūstus, baisus’ kaip le. *ogromny, srogy, straszny, ny wielki* atitikmenį (PLKŽ 357). Pastarąją reikšmę *grausmus* dar užfiksuotas Dominyko Sutkevičiaus *Žodnike*, Ambraziejaus P. Kašarauskio rankraštyje *Litvanica* (LKŽ III 528).

Priesagos *-smas* (-a) variantą *-smus* (-i) galima įžvelgti dar būdvardžiuose *dulksmūs* (-i) ‘smulkus, linkęs dulkėti’ J (LKŽ II² 829) : *dulkti, dulkėti* ir *gausmūs* (-i) ‘gausus’ I; Vb (LKŽ III 174) : *gáuti*.

2. 6. Dauguma veiksmažodinių būdvardžių su **-mo-* baltų (kaip ir slavų, albanų) kalbose virto neveikiamaisiais dalyviais, bet kai kurie iš jų (pvz.: lie. *ištikimas, tiñkamas, pakañkamas*) ligi šiol liko artimi būdvardžiams (V. A m b r a z a s 1979, 43tt. ir lit.).

O gretimose germanų kalbose atitinkami vediniai su **-mo-* apskritai išlaikė savo būdvardiškąją prigimtį, plg. iš ide. prokalbės paveldėtą būdvardį **werma-* ‘šiltas’ (B a m m e s b e r g e r 1990, 244t.). Su juo bandoma lyginti ir la. *garñme* ‘šiluma’, pr. *gorme* ‘karštis’ (hiczcze) E 41 (PJ E–H 276tt.; PKEŽ I 389t. ir lit.). Tačiau pastaruosiuose vediniuose galima įžvelgti ir priesagą **-mē* (plg. B a m m e s b e r g e r 1973, 110tt.), kuri, matyt, kilusi ne iš **-mo-*, o iš **-men-* (plg. DaiktVDrR 56; DaiktVDrR II 35 ir lit.).

Veiksmažodinių būdvardžių su **-mo-* rañdama ir tolimesnėse indoiranėnų (pvz.: s. i. *bhīmá-* ‘baisus’, žr. W a c k e r n a g e l, D e b r u n n e r 1954, 749tt.), tocharų (pvz.: toch. A, B *cämpamo-* ‘galis, pasiturin-

² Vediny *graūsmas* lietuvių kalboje eina ir veiksmo pavadinimu ‘trenksmas, griausmas’ (žr. 3. 4).

³ Dėl jų tarpusavio santykio žr. U r b u t i s 1981, 110tt.; 1999.

tis, turtingas', žr. Sieg, Siegling, Schulze 1931; Windekens 1979), anatolų (pvz.: het. *kišamma-* 'sušukuotas', luv. *asīma-* 'mylimas', žr. Benveniste 1962) kalbose.

3. Vediniai su **-mo-* nuo seno ėjo ne tik būdvardžiais, bet ir abstraktus žyminčiais daiktavardžiais – veiksmy ir ypatybių pavadinimais (plg. Hamp 1973; 1983; Schmalstieg 1996, 65). Keliamà hipotezė apie tokių konstrukcijų kaip *čìa mào gyvėnama* ir *čìa mào gyvėnimas* giminystę (V. Ambrazas 2001, 28tt.; 2004).

3. 1. Šia proga galima būtų atkreipti dėmesį į tai, kad prūsų kalboje su priesaga **-isko-* (dėl jos kilmės žr. S. Ambrazas 2005, 9, 11 ir lit.) buvo plačiai daromi tiek atributiniai būdvardžiai, tiek ir ypatybių pavadinimais einantys daiktavardžiai (SV 50; Schmalstieg 1974, 61tt., 94tt.; PKIG 31t.).

Pastebėta ir tokių atvejų, kai vienas ir tas pats šio tipo vedinys, vartojamas ir būdvardžio (a), ir daiktavardžio (b) pozicijoje, plg.: a) *Quoitē po Deiwūtiskan Entaikū*=||*snan / preistan Swintan busennien / steise Salaū*=||*ban kackint* (wōllen nach Gōtlicher Ordnung zum heiligen Stand der Ehe greiffen) III 99₅₋₇; b) *stai ismukint massi / ka tennēi*=||*mons enterpon ast / prei tenneison Deiwūtiskan* (sie erlernen mōgen / was jhnen nützlich ist zu jhrer Seligkeyt) III 17₁₆₋₁₈ (PJ A–D 324t. ir lit.).

3. 2. Panaši kadaise galėjo būti ir vedinių su **-mo-* vartosena. Antai minėtas vardažodinis būdvardis *tólimas* (žr. 1.) Daukšos *Postilėje* pavartotas kaip abstraktas reikšme 'tolumas' (plg. Urbutis 1978, 82): *ne maž ne bâides / ney tólimu / ney wârgumu kelo* DP 64₃₂. Ypatybių pavadinimų su **-i-mo-* lietuvių senuosiuose raštuose (daugiausia pagrįstiuose žemaičių bei vakarų aukštaičių tarmėmis) ir kai kuriose lietuviškoje salose Gudijoje (Baltarusijoje) pastebėta ir daugiau (S. Ambrazas 1997, 216t.; DaiktvDrR II 24 ir lit.).

Tačiau lietuvių kalboje ypač produktyvūs tapo iš veiksmazodžių daromi veiksmy pavadinimai su **-imo/-īmo-* (pvz.: *gyvėnimas, rāšymas*, plačiau žr. DaiktvDrR 21tt.). Tokio tipo vedinių randama dar slavų (plg. sl. **pisъmo* ir lie. *piešimas*, žr. Liukkonen 1987 ir lit.), albanų (pvz.: *vrapím* 'bėgimas', žr. Jokl 1963, 131tt.; Desnickaja 1983,

20), hetitų (pvz.: *tethima*- ‘griausmas’, žr. L a r o c h e 1956; K r o n a s - s e r 1963, 177t.; B a m m e s b e r g e r 1973, 116t.) kalbose.

O latvių ir prūsų kalbose tėra tik būdvardžių su **-imo/-īmo-* (žr. 1.1). Jų, kaip matėme, ėsama ir lietuvių kalboje (žr. 1). Be to, lietuvių senuosiuose raštuose pastebėta galimų priesagos **-imo-* veiksmy pavadinimų ir esamojo laiko neveikiamųjų **-mo-* dalyvių mišimo apraiškų, plg.:

a) *po loioiamu* [‘lojojimų’] *rađafi krauių praleijmas* BB Sir 22,30; *beredifchko pawadinama* [‘pavadinimo’] (sine legitima vocatione) MT 218; *atleidama* [‘atleidimą’] *grieku* (remissionem peccatorum) MT 277 (B e z z e n b e r g e r 1877, 111);

b) *pagimdimus* ‘pagimdomus’ WP 115, *pagirdimas* ‘pagirdomas’ WP 280 (G a i g a l a t 1902, 234; E n d z e l i n s 1931, 44); *neabeijaghima* [‘neabejojama’], *wera* WP 288₂₄; *kilnoghima* [‘kilnojama’] *affiera* BB 2 Moz 25,2; 25,3; *Gerimas gerimafis* [‘geriamasis’] BB 3 Moz 11,34 (V. A m b r a z a s 1979, 51).

Čia reikia turėti omenyje, kad anksčiau priesagos **-imo-* veiksmy pavadinimai buvo daromi ne iš būtojo kartinio, bet iš esamojo laiko kamienų. Tokių vedinių dar nemažai randame lietuvių senuosiuose raštuose, pvz.: *imimas* ‘ėmimas’ : *īma*, *dūsaujimas* ‘dūsavimas’ : *dūsauja* ir pan. (D a i k t v D r R 21tt.; S. A m b r a z a s 1997, 217t.).

3. 3. Latvių kalboje veiksmy pavadinimai nuo pat raštijos pradžios gana plačiai daromi su kitą iš **-mo-* išriedėjusia priesaga **-u-mo-* (LVG 333tt.; B a l t i ņ a 1979, 15t.)⁴. Lietuvių kalboje atitinkamų šio tipo vedinių pastebėta vos keliolika, daugiausia senuosiuose raštuose, ypač Daukšos *Postilėje*, plg. ten vartojamą s. lie. *įradumas / inradumas* ‘paslaugumas, pareiga’ ir la. *īradums* ‘paproty, įprotis’ (D a i k t v D r R 73tt.).

Šiaip lietuvių kalboje su priesaga **-umo-* paprastai daromi vardažodiniai abstraktai – ypatybių pavadinimai, kurie produktyvūs ir latvių kalboje, plg. lie. *sausūmas* ir la. *sāsums* (LVG 333t.). Tačiau tai – irgi inovacija. Kadaisė baltų ypatybių pavadinimų kategorijoje svarbiausią

⁴ Tiesa, latvių (kaip ir prūsų bei kuršių) kalboje veiksmy pavadinimų darybai didžiausią įtaką padarė ne **-mo-*, o kitą būdvardinė priesaga **-no-* (plg. S. A m b r a z a s 2000, 9t.; 2004, 45t. ir lit.).

vaidmenį turėjo priesaga *-ībā. Antai XVI–XVII a. lietuvių raštuose, pagrįstuose žemaičių, pažemaitės bei rytų aukštaičių tarmėmis, tarp ypatybių pavadinimų vyravo ne priesagos -umas vediniai, kaip yra dabartinėje lietuvių kalboje (Urbutis 1965, 307t.), o atitinkami abstraktai su -ybė (S. Ambrazas 1997, 216; DaiktvDrR II 8tt.).

Prūsų kalboje su priesaga *-u-mo- (kaip ir su *-i-mo-, plg. 1. 1), atrodo, būta būdvardžių (žr. 1. 2).

Be to, latvių tarmėse Karlis Mühlenschas (1905, 416–421) pastebėjo priesagos *-umo- veiksmų pavadinimų mišinį su esamojo laiko neveikiamaisiais dalyviais. Mat šio tipo priesagos *-umo- vediniai (kaip ir atitinkamų veiksmų pavadinimai su *-imo- lietuvių kalboje, plg. 3. 2) kadaise buvo daromi iš esamojo laiko kamienų (plg. Baltiņa 1979, 15t.).

3. 4. Su išvestine priesaga *-s-mo-, kurią turi minėti būdvardžiai lie. *liņksmas* (-ā), *grausmas* (-a) (žr. 2. 5), lietuvių kalboje paprastai daromi veiksmų pavadinimai (pvz.: *džiaūgsmas*, *šaiūksmas*), turintys atitikmenų ir kai kuriose kitose giminiškose kalbose (DaiktvDrR 5lt. ir lit.).

Antai vedinys *grausmas* eina ne tik būdvardžio (žr. 2. 5), bet ir daiktavardžio pozicijoje, pvz.: *Ogrom* (ad auditum). V. *Grzmot / okrzyk. Grausmas / gaudulis* SD³ 259 (PLKŽ 357); *Kaip tave graūsmas nemuša užu tokius darbus* Ds (LKŽ III 527).

3. 5. Lembitas Vaba (1995) pateikė visą būrį Baltijos finų baltizmų su *-mo-, plg. estų *põrm*, votų *permu* (< balt. **berma-*) ir lie. *bėrimas*, suomių *tarmo* ‘energija, jėga’ (< balt. **tarpma-*) ir lie. *tarpimas* ir kt.

Jie, matyt, rodo, kad lietuvių ir latvių kalbų bendrystės laikais (galbūt dar V–VI a. po Kr., kai rytų baltų gentys smarkiai pasislinko į šiaurės rytus, į Baltijos finų apgyventas vietas)⁵ abstraktai dar gana dažnai buvo daromi su grynąja priesaga *-mo-, panašiai kaip ir senuoju slavų kalbų raidos laikotarpiu (plg. Liukkonen 1987; 1988).

Dabar tokių vedinių baltų kalbose tėra tik relikty, plg., pvz., minėta (žr. 2. 2) *ūžmas* (plačiau apie tokio tipo vedinius žr. DaiktvDrR 54).

⁵ Apie tokį pasislinkimą žr. Ariste 1956, 16tt.; Gimbutas 1963, 141; Mažiulis 1974, 123t.; V. Ambrazas 1979, 215; Zinkevičius 2005, 143; Vaba 2006.

Vienas jų jau seniai sukonkretėjęs ir darybiškai nebeskaidomas, paveldėtas iš ide. prokalbės, plg. lie. *dū-mas* (*dū-mai*), la. *dū-mi*, pr. *du-mis* (rauch) E 39 ir sl. **dy-mv*, lo. *fū-mus*, s. i. *dhū-má-* ‘dūmai’, taip pat abstrakčią reikšmę tebeturintį gr. $\theta\bar{u}-\mu\acute{o}\varsigma$ ‘dvasia, gyvybingumas, aistra, drąsa, pyktis’. Šis vedinys padarytas iš ide. veiksmažodžio *d^heu-/d^hu-/d^hū-* ‘pūsti; kvėpuoti; dusti; rūkyti; sklaidytis; judinti, sukuriuoti’ (IEW 26tt.; LEW 110; PJ A–D 390; Sullivan 1980; Roider 1981; Ind. 206, 466; PKEŽ I 237 ir lit.).

3. 6. Su grynąja priesaga **-mo-*, kaip matėme, baltų kalbose buvo daromi ir veiksmažodiniai būdvardžiai (žr. 2–2. 4). Be to, minėtas vedinys *lai-mas* lietuvių kalboje turi ne tik būdvardžio reikšmę ‘laimingas’ (žr. 2. 1.), bet ir abstrakto reikšmę ‘laimė, likimas’, pvz.: **Kondycya aliter**. Sors, fatū **laimas** / **lajmimas** SD³ 117 (PLKŽ 215); *Kad jo ir laĩmas: tik penkmargis, o gavo ir mergą gražią, ir tris tūkstančius* Gs (LKŽ VII 52).

Daiktavardžio pozicijoje pavartotas ir lie. *laimas* atitikmuo pirmajame prūsų *Katekizme: Pergeis twais laeims* (Zukomme dein Reich) I 9₁₅ (plg. PJ L 36tt.; PKEŽ III 24t.).

Visa tai rodo kadaise buvus artimą būdvardžių ir abstraktų giminystę. Vėliau jų keliai išsiskyrė. Būdvardžiai su **-mo-* ėmė sparčiai nykti ar integruotis į dalyvių sistemą. O abstraktai su iš **-mo-* išriedėjusiomis išvestinėmis priesagomis (plg. *-i-mas*, *-u-mas*, *-s-mas*) rytų baltų kalbose, priešingai, paplito.